

T. B. M. M.

Gizli Celse Zabıtları

16 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

	Sayfa		Sayfa
1. — ZABTI SABIK HULÂSASI	158	1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münase-	
2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD	158	batımız hakkında.	158

Cilt : 5

84 ncü in'ikat - 3 - 4 ncü celseler

SEKSEN DÖRDÜNCÜ İNİKAT

16 Teşrinievvel 1336 Pazar

Üçüncü Celse

Açılma Saati : 1.40 (Badezzeval)

REİS : Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP : Haydar B. (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum.

Zabtı sabık hulâsasını okutuyorum.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksenbirinci İn'ikat

11 Teşrinievvel 1336 Pazartesi

Üçüncü Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin riyasetlerinde bilinikât; vaziyeti siyasiye hakkında Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendinin izahatı dinlendi ve Türk murahhaslarıyla Rus murahhasları arasında teati olunan ahitname üzerinde müzakerelerde bulunuldu ve celseye ara verildi.

Reis

Mustafa Kemal

Kâtip

Kütahya

Haydar

ÜÇÜNCÜ CELSE

Vehbi Beyefendinin riyasetlerinde içtima ederek; Rusya'ya ve şark vilâyetlerine gidecek Meclis âzalarından mürekkep heyeti ilmiyeye dahil zevatın me-

zun addedilmelerine dair takrirler okundu ve celseye ara verildi.

Dördüncü Celse

Vehbi Beyefendinin riyasetlerinde içtima eden azayı kirama ita olunan harcırahlarla verilen beyannameler arasında tefavvüt bulunduğu hakkında Hasan Fehmi Beyin bir beyanı üzerinde münakaşalardan sonra kifayet takririnin kabulü ile, mevzuu Divanı Riyasetin iyice tetkik etmesi lüzumu ifade ve beyan olunarak celsei hafiyeye nihayet verildi.

Reis

Vehbi

Kâtip

Kütahya

Haydar

REİS — Zabtı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Kabul edenler... Etmeyenler... Zabtı sabık hulâsası kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatı siyasiye.

REİS — Malûmu Âliniz Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatımızı temin etmek üzere Moskova Heyeti murahhasamız gitmişti. Orada heyeti murahhasamızın parafe etmiş olduğu uhuvvet ahitnamesi muhteviyatı Heyeti Âliyenizce malûmdur. Fakat bu ahitname murahhaslarımız tarafından parafe edildikten sonra Rus Hükûmetine gösterildi. Bunun bir maddesi hududu millimizi gösteren bir maddedir. Aynı zamanda şarktan Ermenistana arazi verilmesi teklif edildi. Heyeti murahhasamız bu teklifi reddetmek ve hududu millimizi tadil eden maddeyi müdafaa için çok uğraştı. Fakat muhataplarını irza ve

ikna etmeye muvaffak olmadıklarını görünce böyle bir meseleyi kendi kendilerine takarrür ettirmeye salâhiyyetlar olmadıklarını beyan ederek buranın rey ve mütalâasını almak üzere geldiler. Heyeti icraiye bu husustaki noktai nazar ve kararını tespit etmezden evvel Heyeti Âliyenizi heyeti icraiye sıfatiyle telâki ederek bu meseleyi istişare etmeyi tensip etmiştir. Yusuf Kemal Beyefendi bu meseleyi izah buyuracaklar, bizi tenvir edeceklerdir. Heyeti Vekileniz bu mesele hakkında Heyeti Celilenizin mütalâatını dinleyecek ve bunun üzerine kendi noktai nazarını tesrih edecektir.

YUSUF KEMAL B. (Kastamonu) — Efendim Heyeti Celilenize malûmat vermek için bir kısa bir

de uzun tarik vardır. Kısası; bu muahede yapıldı, bir maddesini biz halledemedik ve kendimizi halle salâhiyettar ve mezun görmedik. Yukarıdan aşağıya meseleyi anlatmak başınızı ağrıtacaksa da daha ziyade malûmat vermek için mecburiyet vardır. Çünkü biz oraya gittiğimiz vakitte oraları başka surette zannediyorduk. Orada bilmediğimiz görmediğimiz hata tasavvur bile etmediğimiz bazı hususata tesadûf ettik. Heyeti Vekilenin istişare etmek üzere arzettiği ve daha doğrusu bütün manasiyle mukadderatı müstakbelesi hakkında karar ittihazi fevkalâde ehemmiyetli bir şey olduğu için başınızı ağrıtmaya mecbur olacağım. (*Estağfurullah sesleri*)

Buradan hareketimizin yetmiş birinci günü Moskovaya vardık. Biraz hikâye kabilinden olacak, bazan maksadın haricine çıkacağım, bu hususta af buyurunuz. Ötedenberi alışıldığı veçhile istasyona bir heyeti mahsusa gelecek bu memlekette Hariciye Vekili olan zat vardı. Devleti umuru hariciyesini eline almış ve hükûmetin en yüksek bir memuru olduğu için Avrupa âleminde ötedenberi müesses olduğu veçhile büyük bir adam istikbale gönderilmek lâzım gelir zannettik. Biz evvelce Vorsofa böyle bir heyetin gelmekte olduğunu bildirmiştik. Hatta bize (Rotkomo) dedikleri bir memur dedi ki, hariciye komiserinden emir aldık, böyle bir Türk heyeti gelecektir. Her tarafta hürmet riayet edilsin diye. Moskovaya gelmekte olduğumuzu bildikleri halde bir saat kadar garda bekledik. Eski usul takip edilmiş olsa idi doğrudan doğruya istikbal edilmek icap ederdi veyahut tarziye verilmesi lâzım gelirdi. Fakat biz eski tarzın eski kabulün tamamıyla keenlemeyekün bir halde olduğunu derkederek tabii bekledik. Bir saat kadar bekledikten sonra, yolda bizi tanıyıp bizimle münasebat tesis eden bir müslüman yanımıza geldi. O vakte kadar kimse gelmedi. Kremlin sarayının karşısındaki bir yere indik. Biz oraya vardığımızdan bir saat sonra Hariciye komiserliğinden bir zat geldi. Kendisi Buharada sefir imiş. Hariciye Komiserliği namına bize safa geldiniz dedi ve dedi ki; Hariciye erkânının hepsi bugün Petersburgta. Üçüncü enternasyonalin açılması münasebetiyle oraya gittiler. Burada kimseler yoktur. Hariciye Komiserliğinde büyük memurlar da yoktur. Sizin Tuapsuya muvassalatınızın telefonu aynı zamanda bize geldi. Onun için sizi istikbal edemedik. Kendisine Hariciye Komiseri ile ne vakit görüşebileceğimizi söyledik. Bir mevidi mülâkat tayinini de söyledik. Diploması usulünde Avrupada bazı adetler vardır. Usulen, biz oraya gittiğimizde evvelâ Hariciye Komiserine, Reisi Hükûmete, sâlisen bütün erkâna

usulen kartlar bırakmak lâzım gelir, biz geldik, gibi. Onlar da gelirler iadei ziyaret ederler. Bizim onu yapmağımız lâzım gelirdi. Bu merasim kâmilen kalktı dedi. Onun için biz kartvizit bırakmadık. Bunu mahsus söylüyorum ki meseleyi iyice anlatmak için. Bilhassa içimizde Hariciye Komiseri olduğu için hemen aynı gün iadei ziyaret lâzımdır. Aradan iki üç gün geçti. Bize dediler ki : Sizi bugün Hariciye Komiseri ile Hariciye Komiserliği müsteşarı kabul edecek. Bize saray gibi bir binanın müstemilâtından olan bir yeri hasretmişlerdi. Daire hakikaten saray gibi idi. Som gümüşten idi. Eskiden kalmış imiş. Asıl binayı bu gibi muahede ve müsahelaların müzakeratına hasretmişler. Buraya gelecek dediler. Aradan bir müddet geçti. Hariciye Komiseri Çiçerinle, Komiser Muavini Karahanın o büyük binada bize müntazır olduklarını söylediler. (Buradan giderken bize) (1) iki tane müşavir vermişlerdi. Birisi Dr. İbrahim Tali Bey, diğeri Seyfi Bey. Osman Bey dahi beraberimizde idi. Bendeniz ve hep beraber gittik. Görüşmeye başladık. Hariciye Komiseri Çiçerin Fransızca konuşuyordu. Fakat Karahan yalnız Rusça bilir. Çiçerin sekiz dokuz lisan ile konuşur. Fakat Müsteşarı Karahan Rusçadan başka konuşmuyordu. Çiçerin Fransızca konuştuğu için mükâleme başladı. Gayet samimî bir lisanla bize idarei kelâm ediyor. Halil Paşa buraya geldi, onunla bazı cihetleri kararlaştırdık. O hususatı hükûmetinize arzedecektir. Biz de o daire dahilinde müzakere ederiz dedi. İkinci sözü Fransızlarla bir mütareke aktetmek üzere imişsiniz nedir o? Bizi biraz endişeye düşürdü de onun için sorduk, dedi. Sırf mevzii bir mütareke aktedilmek üzere idi. Çünkü malûmu âliniz biz buradan çıktuktan sonra o müzakere aktedilmiştir. Sonra Çiçerin mütekabilen İngilizlerle görüşmekte olduklarını söyleyerek onlarla ne yapıyorsunuz dedi ve ilâve etti ki, İngilizlerle görüşmek neticesinde takarrür edecek sureti sizinle birlikte kararlaştırırız. Siz bu cihetten şüpheye düşmeyiniz, dedi. Dördüncüsü; biz sizden, islâm âleminde inkilâbın muvaffakiyeti için çok istifade edeceğiz. Hususiyle inkilâba karşı islâm âleminde hareketler vukua gelecek, o hareketlerin esasatı islâmiyeye muvafık olup olmadıkları hakkında mütalâalar dermeyaniyle bize yardım edersiniz değil mi? Dedi. Müzakere bu gibi hususata inhisar etti. Akşam burada Karahanla birleşip müzakereye başlayabilirsiniz dedi. Hakikaten o akşam Müsteşar Karahanla birleştik. Bununla görüş-

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

mek biraz güç olurdu. Çünkü Fransızca bilmiyorduk. Bizim Osman Beyin tercümaniyle konuşuyorduk. Karahan'la konuşmaya başladığımızda ilk mesele şüphesiz yol meselesi oldu. Yani Azerbaycan ile bizim aramızın yol temini meselesi oldu. Çünkü bize muavenet edeceklerini, bize altmış bin silah vereceklerini, bize para vereceklerini, top vereceklerini bu muavenetlerin bilhassa silâhların, topların sevki karadan yol olmasına mütevakıftı. Karadan yol ise, biliyorsunuz doğru yol Ermenistandan geçiyordu. Ermenistanın altından Azerbaycanın içerisinden bir yol daha vardı. Bakûdan aşağıya kadar kısmen şimendifer var. Oradan arada şimendifer yok. Bilhassa bu kısım Ermenilerin elinde idi. Onun için biz ihtiyacımız olan eslihayı bir an evvel almak için bu yol meselesi mevzubahs oldu. Karahan Ermenidir. Komünist Ermenidir. Öteden beri şimdiki Rus inkilâpçileriyle çalışmış hakiki bir komünisttir. Bolşevik demiyorum. Bolşevik ve komünisti ileride izah edeceğim. Yani Karahan haddi zatında komünistlikten dolayı milletçi bir adam olmamak lâzım geldiği halde, elbette damarlarındaki kanın tesiri vardır. Bununla beraber gayet zarif ve bize gayet samimî görünüyor. Yolu açmaya taraftar görünüyor ve kendisi bilhassa biz geldikten sonra, bizim gelmek üzere olduğumuzu haber aldıktan sonra bu yolun ne suretle açılmak lâzım geldiğini düşündüğünü söyledi. Pek uzun konuştuk. O sıralarda idi ki oraya Olti'nin Ermeniler tarafından işgal edildiği haberi geldi. Konuşma halinde Ardahan meselesi mevzubahs oldu. Hudut, Ermeni meselesi mevzubahs oldu. Fakat kat'i bir şeye iktiran etmeksizin bir mevzu tutulup bu mevzuun nihayetinde bir şeye vasıl olmaksızın konuşmak kabilindedir. Çünkü evvel emirde biz meselenin esasına girişmek istemiyorduk. İkincisi; henüz acemi idik. Etrafı biraz yoklamak istiyorduk, bütün efkârımızı bir lâhzada dost olarak söylemek doğru değildi. Bundan bazı şeyler öğrendik ve uzaktan uzağa hissettik ki Karahan bu meseleler hakkında kat'i bir şeyler söylemiyor ve kat'i müzakereye girişmek istemiyor. Onlar merasimi ne kadar kaldırmış bulunsalar diplomatlar karşı karşıya geldiklerinde yani müzakereyi çok uzatmamak ve yekdiğerine asarı ihtiram göstermek lâzım geliyor. Gece içtima ettiğimiz için, o akşam vakit gecikmişti. Ertesi gün zannedirim pazardı. Daha ertesi günü toplanmayı kararlaştırdık. Pazartesi oldu, sabahleyin haber bekliyoruz, ki öğle sonu toplanacağız. Akşam oldu haber gelmedi. Ertesi günü de haber gelmedi. Biz sınırlanmaya başladık. Tabii bizim oraya varmağımız münasebetiyle gerek müslümanlardan ve gerek Rus-

lardan bize gelip gidenler oluyordu. Moskovadaki müslüman âlemini ayrıca arzedeceğim. Bilhassa Ruslardan gelip gidenlerden onların cümlesinin bize verdiği cevap, enternasyonal buradan kalktı. Komünizm hakkındaki malûmatını arzederken müsaade buyurursanız enternasyonal hakkındaki malûmatımı söyleyeyim. Enternasyonal demek sosyalizm fikrinin neşri için toplanmış bir cemiyet demektir. Beynelmîel yani muhtelif milletlerden sosyalizmin muhtelif mesleklerinden toplanarak ona gitmek isteyenler birleşmiş ve demişler ki biz bu yolda gitmek isityoruz. Beynelmîelle dahil olanlar cümlesi sosyalizmi bütün kuvvetiyle tatbik etmeye taraftardır. Bu ilk defa olmak üzere (Karl Marks) la başlıyor. Yetmiş sene kadar evvel Alman aleminde bütün dünya amelesine karşı deniyor ki : İşçiler, siz sermayedarların zulmünden kurtulmak için bir fikir etrafında, hangi milletten olursa olsun, birleşiniz. İşte o fikir beynelmîel bir fikir oluyor. Enternasyonal buradan başlıyor. Bu geçen sene muharebe zamanına kadar devam ediyor. İsviçrede muharebenin son safhalarına doğru, hatta sulh konferansı başladıktan sonra birinci beynelmîelin altında gitmekte olanlar murahasalarını buraya gönderiyorlar, diyorlar ki; tahavvülât olmuştur. Bunu burada aramızda görüşeceğiz. Bu da ikinci beynelmîel oluyor. İkinci beynelmîel programını kökünden kaldırmaya çalışıyorlar. Çünkü hakiki komünistlik esasları, saf olan asıl esaslar, asıl mebadı nazarı itibare alınır da o ikinci beynelmîelin programıyla karşı karşıya gelirse farkları görülür. İkinci beynelmîelin ekseri âzası, sermayedarlar tarafından, İsviçreye gönderilmiştir ve sulh muahedesi yapmakta olduklarını ve sulh muahedesini amele sınıfına da kabul ettirmek için yapılmış bir şeydir.

Bunu burada kuvvetli söylemekten maksadım orada bizim aleyhimizde, zavallı Türkler aleyhinde bulunulduğudur. Bunu ortadan kaldırmak ve üçüncü programı yapmak için Rus sosyalistleri bütün dünya sosyalistlerini davet ediyorlar. Daha doğrusu muhtelif milletlerin amelesinden olmak üzere bir heyet çıkarıyorlar. Üçüncü enternasyonal yapıyorlar. Bu üçüncü enternasyonalin birinci kongresi geçen sene olmuştu. İkincisi bizim gittiğimiz zaman oluyor idi. Enternasyonalin asıl gayesi cihan inkilâbı yapmak, Avrupayı, Amerikayı komünist yapmak olduğu için kongrelerin inikadına, feykalâde ehemmiyet veriyorlar. Bu mesele ile son derecede meşgul oldukları zamanda bizi görmeye gelen hale vakif olan müslümanlara sorduğumuz zaman diyorlar ki; enternasyonal ile fevkalâde meşgul oluyorlar. Belki de bu doğ-

rudur. Yani doğrudur dediğim gayet mühim bir zamanda, gayet mühim bir mevkide, gayet mühim bir mesele için maruzatta bulunduğum için yalnız benim değil bütün emsalimin de mesuliyetini mucip olduğu için gayet kat'î yakın hâsil eden vesaike istinat... Aradan biraz daha zaman geçti. Biz dedik ki bir mektup yazalım. Bize de biraz vakit ayırmak lâzım gelir. Bir mektup yazdık. Hiçbir şey olmamış gibi arada, Hariciye Naziriyle görüşmeye başladık. Ara sıra meselâ Hive heyeti, Buhara heyeti, Efgan heyeti gelmiş onlarla görüştük ve sorduk. Onlar da bu cevabı verdiler. Fakat arzettiğim gibi yalnız konuşuyorduk. Hariciye Nazırı Çiçerin ile müzakeratımızın kısmı azamı yine yol meselesine intikal etti. Yolu açınız dedik. Fakat Çiçerin bu anda yolu açmaya kudretleri kâfi gelmediğini söyledi.

Bizimle Ruslar arasındaki münasebatı Rusya Hükümetinin bize ne dereceye kadar dostluk göstereceğini ve bizimle ne kadar alâkadar olduğunu öğrenmek istedik. Çiçerin dedi ki; zaten bu yola girilmiştir. Bu yolda haylice ilerledik. Bir buçuk senedenberi müstevlilere, emperyalistlere, kendisinin olmayan memleketleri istilâ edenlere karşı mücadelenizi gördüğümüz için siz istemeseniz de yardım etmek istiyoruz. Çiçerine müzakereye girelim dedik. Arzu eder seniz) (1) kendiniz görüşünüz. Başka birisiyle görüşecek isek kiminle görüşeceğimizi tayin ediniz, dedik. Tabiatle o sırada Fransızca bilen bir adamın tayin edilmesi arzu edildi. Bize iki kişi murahhas tayin etti. Murahhasların biri oranın umuru siyasiye ve iktisadiye müdürü idi. Diğeri umuru şarkiye mütehasıslarından ve mekâtibi âliyelerinde muallim bulunan Adamof imiş. Bize hiç hissettirmede. Adamof Türkçede biliyordu. Müzakereye zaman tayin olundu. Başladık. Adettir; hangi memlekette müzakere icra edilirse o memleketin murahhaslarından biri riyaset eder. Ötedenberi kaidei nezakettir. İlk müzakere de bizim müşavirlerimiz de vardı. Onlar da müşavir getirmişlerdi. Bir askerî müşaviri, bir maliye müşaviri. Bu ilk müzakeremizde bunlar ta elif badan başladılar ve sert gidiyorlardı. Yani doğrudan doğruya yekdiğerini tanımadan işe girişen iki heyetin, iki adamın vaziyetinde idik. Bize dediler ki; siz kimsiniz? Evvelâ; ne nam ile geldiniz? Biz dedik ki, Ankara Hükümeti namına geldik. Ankara Hükümeti nedir, dediler? Ankara Hükümetinin ne ve kim olduğunu size söyleyin, biz hakikaten meçhuliyet içindeyiz; bizi tenvir ediniz, dediler. O halde size ayrıca bir muhtıra yazar, veririz dedik. Yani bir devlet namına mı geliyorsunuz, Ankara Hükümeti bir devlet midir, der-

seniz Hariciye Komiseriniz Çiçerin bundan şu kadar gün evvel mektup yazmış. Onun resmîyetini tanımış, oraya sefir göndermeye kalkmış. Biz ilk geldiğimiz gün salâhiyetnameleri size vermiş idik. O kâğıtları vermediniz. Yani onlar bize ağır bir sual sordular. Biz de onlara mütekebilen sorduk. Onlar bize dediler ki; biz ancak dinlemeye memuruz. O halde beni dinleyeceksiniz. Öğrenmek istiyorsanız çok şeylerden bahsedeceğiz. Hayır matelibiniz nedir, onu dermeyan ediniz, dedik. O da, sizin devlet bizimle anlaşmak istiyorsa ne gibi şerait dahilinde anlaşmak istiyor, onu da öğrenelim. Eğer müspet cevap verirseniz aramızda münakaşalarla olur. Burada müzakereyi hallederiz. Bugünkü müzakere bu yolda kapandı. Bunları tabii gayet basit arz ediyorum. Ne söylemek lâzım geliyorsa olveçhile söyledik. Hariciye komiserinden bir mektup aldık. O mektubun ileriye taallûku olacağı için isterseniz tercüme edeyim. (Mektubu okudu) İşte bu mektubu aldık. Aynı zamanda Samantiden de telgraf geldi. Gittik. O arzettiğim gibi saray gibi mahalle. Orada içtima ediyoruz. Saray gibi bir bina gayet zengin ve mefruş bir bina. Reisimizi bir odaya çağdırdılar. Sonra beni çağdırdılar. Dediler ki müzakeratı ciddiye ve kat'iyeye başlayacağız. Bunu müşavirler huzurumuzda olmaksızın yapacağız. Kâtip dahi almayacağız. Bu münasebetle bunu arza lüzum yoktur ki ne kadar mahrem olursa o kadar iyidir. Nazarı dikkatinizi celb ederiz. Hatta muahedenin tarafeyn hükümetinin rızasıyla imzasına ve bundan sonra ilânına kadar bu mahremiyet katiiyen baki kalsın. Bunu mahrem tutmak haysiyet ve namusumuzdur, dedi. Pekâlâ dedik. Bizim müşavirlerle, sizin müşavirleri şey edelim. Bunlar sıhhiye mevadı, askerî mevât hakkında miktarlar tayini vesaire gibi şeylerle meşgul olsunlar. Siyasî meseleleri biz sizinle görüşürüz dedik. Osman Beyi de dahil ettik. Onların tarafından iki kişi, bizim tarafımızdan üç kişi olmak üzere bir odaya çekildik. Biz zaten aramızda karar vermiştik ki ertesi günü ne gibi şeylerin müzakere edileceğini şimdiden konuşalım ve onlara bir şekil verelim. Bizim menfaatımıza muvafık olmak üzere bir şekil yapalım ve müzakereye başlayalım. Eğer biz istediklerimizi kabul ettirsek ... İlk meseleler hakkında aramızda konuştuk. Birinci şey ne yapacağız, ne muahedesi yapacağız? Biz buradan giderken Rusyada ne oluyor, ne bitiyor, aynı zamanda Rusya bize ne nazarla bakıyor? Sonra garbin, İtilâf Devletlerinin bize karşı olan bu

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

hücumunda Rusyanın bize yardımını anlamaya, ahvali coğrafiye ve tarihiye ve bütün ahvali tabiiye nazarı itibare alınmak üzere memleketimizin istikbalen münasebatının neler olabileceğini öğrenmeye gitmiştik. Arkadaşlarımız arasında cereyan eden müzakerat bundan ibarettir. Yalnız bize verilen salâhiyetnamelelerde tecavüzî ve tedafüî bir ittifak aktine mezuniyet verildiği yazılıyordu ve şüphesiz evvelâ bunu mevzubahs etmeye mecbur idik. Her ne kadar tecavüzî ve tedafüî bir ittifak akti böyle sarîh olarak İcra Vekilleri Meclisinde müzakere edilmemiş ise de, müzakerat yine ona müntehi idi. Bilhassa salâhiyetnamelelerde sarahaten bunlar yazılmıştı. Salâhiyetnamelelerimiz onlara tevdi ettigimiz zaman, salâhiyetnamelelerde bu husus sarahaten yazıldığı için onlar dediler ki; ittifak muahedesini biz anlamıyoruz. İttifak muahedesini bizim bir kere esaslarımıza mütebayindir. Programları okunacak olursa bütün gayeî âmali, bütün dünya federasyonu yapmak ve bu dünya federasyonunu yapmak için mevcudiyet sarfetmek. Sonra mütefikleri olsun olmasın emperyalistlere karşı mücadele edenlere yardım etmek emelleridir. Binaenaleyh tecavüzî ve tedafüî ittifak mevzubahs olamaz. Zaten biz de istemiyorduk. Tedafüî bir ittifakta onlar eğer bizi himaye edecek, bize muavenet edecek muahede olsun olmasın bunu yapacaklar. Nitekim bunu sarahaten söylediler. Uzun uzadıya münakaşalar cereyan etti ve iki taraf gayet samimî olarak muahedelere fevkalâde ehemmiyet verilmemesinde ittifak ettik. Muahedelerin esasları olan vukuatı tabiiyeye veyahut kevnîyeye bakıp, lâyikiyle görüp onlara tevfiği harekette iştirak ve ittihat varsa onun muahededen daha kuvvetli esas olduğunu ve iki tarafın ahvalini tahlilde iki taraf anlaşsaksak o vukuata tevfiği hareket edersek daha iyi olacaktır dedi. Fakat biz ittifak muahedesini aktine memur olduğumuz için ve salâhiyetnamelelerimiz bunu mütezammın bulunduğu için muahede yapmaya mecburuz dedik. Onlar ısrar etti. Sonra bize sordular. Farzediniz ki ittifak ettik ve muahede yaptık. Siz bize ne veriyorsunuz? Bizden ne istiyorsunuz? Hakikaten maddî olarak biz onlara bir şey veremiyoruz. Yani biz kendilerine zarar ika edebiliriz. Manen büyük yardımlar edebiliriz, dedik. Dediler ki bu hususta ısrar ediyor musunuz? Ediyoruz, dedik. Pekiyi; biz de ittifak muahedesini yapmamakta ısrar edersek ne olacak, bunu ertesi güne bırakalım dediler. Ertesi gün oldu. Yine bu mesele devam ediyor idi. Biz kat'î olarak dediler ki; biz ittifak mu-

hededini yapamayacağız. Bizim zihinlerimize bazı tereddütler girdi. Yani müsavi şerait dairesinde veyahut az çok bir şerait dairesinde iki tarafın taahhüdünü tazammun etmedikçe, bir taraf yalnız muavenet edecek öbür taraf hiçbir şey yapmayacak olursa himaye muahedesini olur. Korktuk, biz dedik ki; pekiyi ittifak muahedenamesi olmazsa başka bir muahede olsun. Bir muahadenet ahitnamesi, bir uhuvvet muahedesini, bir dostluk muahedesini olur, dediler. Dedik ki pekiyi, ne için ittifak muahedesini yapmadığınız halde bir dostluk muahedesini yapıyorsunuz. Onların mütalâası, gayet kuvvetli bir hukukşinas olan Adamofun mütalâasıdır. Adamof mütalâasında diyor ki, biz mademki iki tarafın mazisini, halini, mevkii coğrafisini, istikbalini nazarı dikkate alıyoruz. Bunları tespit etmek istiyoruz. İki tarafın ötedenberi birbiriyle uğraşmakta olan iki milletin arasında yeni bir safha olduğunu gösteririz. Başka şey hazırlar. Bunu neşretmek bunu yapmakla ittifaktan daha kuvvetli şeyler hazırlamış oluruz. Yani kâğıt üzerine konmayan tabii bir ittifak meydana gelir. Ne ise dedik. Bakalım müzakeresine girelim. Onlar bir mukaddeme yazmışlar. O mukaddemeyi aldık. Uzun uzadıya okuduk. Birtakım yerlerini tadil ettik, evvelce arzedilen mukaddeme meydana geldi. Bilmiyorum, onu tekrar söylemekle başınızı ağrıtmış olacak mıyım? Uzun uzadıya münakaşa edeceğiz. Mukaddemeye baktığımız vakitte zannedirim şayanı dikkat bir şey yoktur. Umumi sözdür. Hususî bir şey yok.

İkinci madde bizce buradan giderken muhtıramızı elimize verdikleri, yani İcra Vekilleri talimat vermedi. Yalnız muhtıra verdi. Sebep de şu idi : Oradan bura ile muhabere etmek imkânı yoktur. Hatta Bakü'den olsun muhabere yapamaz mıyız, dedik. O da o zaman hakikaten meşkük idi. Bakü yolu kapalı idi, gönderilen adamların hiçbirinden haber gelmemişti. Onun için muhabere yapmak imkânı yok idi. Elimizde talimatı katiye olmuş olsaydı biz o talimatın haricine çıkamayacak idik. Bu mesele mevzubahs olamaz. Bize talimatı katiye vermediler muhtıra verdiler.

Bu muhtırada mevzubahs olan en mühim maddelerden birisi, o zaman henüz muhteviyatı bizce malûm değildi. Fakat aşağı yukarı bize ne teklif edecekleri belli idi. Rusyaya tasdik ettirmemek şarkın taksimine, memleketimizin taksimine Rusyayı iştirak ettirmemek... Rusya zaten buna iştirak etmeyecekti. Fakat korkuluyor idi ki İngilizlerle Ruslar arasında cereyan

etmekte olan müzakeratta ihtimal ki, Türkiye feda edilecek idi. Çünkü evvelce almış olduğumuz malûmatta, yani okuduğumuz gazetelerde, Almanya ile Rusya arasında bir itilâf olmak üzeredir ve bu itilâf da Almanya ve Rusya Türkiyeyi serbest bırakmıştır, deniliyor. Yani maziye baktığımız zamanda zavalı memleketimiz için olduğunu biliyorduk ve korkuyorduk ki bir anlaşma vaki olursa onu yine biz tesviye ederiz. Binaenaleyh bütün kuvvetimizle bize şu tahmil edilmekte olan muahedeyi Rusyaya kabul ettirmektir. Ona çalıştık. Gerek prensiplerine muvafık geldi, gerek Cenabıhak yardım etti. Birinci maddenin ruhu budur. Birinci madde o suretle yazıldı. Yani maddenin ruhu tarafeyni âkideynden birine cebren kabul ettirmek istenilecek olan muahedenameyi veya herhangi bir senedi tanımamaya prensip olarak kabul ettikleri için Rusya Cumhuriyeti Hükümeti Türkiyeye müteallik olan ve hali hazırda Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği Hükümeti Milliye tarafından tasdik edilmemiş bulunan hiçbir senedi düveliyi asla tanınamayı kabul eder. Yani Rusya bize karşı müteahhitir. Bizim Millet Meclisimiz tarafından kabul edilmiş olan hiçbir muahedeyi kabul etmeyecektir. Burada mühim bir mesele vardır. Hani bize sormuşlar idi. Biz o meseleyi ileri sürdük.

Bu birinci fıkrada bu suretle Büyük Millet Meclisinin temsil eylediği, yani halde ve istikbalde (temsil eylediği ve eyleyeceği hükümet) (1) daima hükümeti milliye olacaktır. Dikkat buyuruluyor mu? Bunların ayrı ayrı müzakere ve tafsilâtına girmiyorum. Yani bu ruhla hareket eden, bugünkü Meclisininin ruhuyla hareket eden bir hükümet olacaktır. Rastgele bir hükümet değildir. Böyle demiyor musunuz siz? Ankara Millet Meclisininin temsil ettiği hükümetin kabul edeceği muahede demiyor musunuz? O hükümeti milliyenin hududunu, haritasını size verelim, dedik. Pekâlâ dediler. Misakı millide, ahdi millide çizilmiş olan hududun bir haritasını ki o haritada Kars, Ardahan, Batumu ârayı âmmeye tabi gösterdik. Garbi Trakyayı öyle gösterdik ve dedik ki bunu burada tespit edelim. Sizin işinize gelir. Çünkü Çiçerin mektubunda siz Arabistanın kendi mukadderatını, kendi tayininde serbest bıraktınız. Biz buna memnun olduk, diyordu. Onun için burada Türkiye denince bir

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklenmiştir. M. Ünver

eski Osmanlı İmparatorluğu yoktur. O sizin işinize gelir, beri taraf da bizim işimize gelir dedik ve onun üzerine şu fıkrayı dercettik. Bu muahedenin kabul ettiği manaya göre Türkiye tabiriyle İstanbul Meclisi Mebusanı tarafından tanzim ve ilân ve 1920 senesinde Türk misakı millisinde gösterilen arazi kastedilmektedir. Haritasını da oraya verdik. O haritada bu muahedenin eczayı mütemmimesinden olacaktır.

Sonra üçüncü bir mevzua girdik. Şimdiye kadar beynimizde mevcut olan muahedatı feshettik. Biz burada gayet dikkatli davranmak mecburiyetinde idik. Çünkü ortada Brest - Litovsk muahedesini vardı. Şimdiye kadar aramızda mevcut olan muahedatın keenlemeyekün addı Brest - Litovsk muahedesini de keenlemeyekün olmasını icap ettiriyordu. Halbuki bu muahede bizim lehimize, onların aleyhine idi. Binaenaleyh Brest - Litovsk muahedesinin akti zamanındaki halimizle şimdiki halimiz arasında dağlar kadar fark ettik. Belki bazı itirazlara, bazı suallere maruz kalacaktık. Onun için şimdiye kadar arada mevcut olan muahedatın onlar tarafından bize izah ve tavzih edildiği veçhile bir iki asırdanberi devletinizin maatteessüf Rusyaya karşı mağlup mevkiinde olarak kabul ettiği muahedatı keenlemeyekün ediyor.

Bu bizim lehimizde değilse de, fakat Brest - Litovsk muahedesinin ilgası dolayısıyla zararımıza da idi. Onun için onun bize temin ettiği fevaidi nazarı itibare almak ve onun cümlesini madde halinde kabul ettirmek lâzım idi. Buraya sarfı ehemmiyet ettik. Biz buradan çıkarken maatteessüf elimizde bir şey yoktu. Brest - Litovsk muahedesini de yoktu. Bunu ben düşünmüş, Erzurumda sormuş ve Erzurum kumandanlığı, yani on beşinci kolordu kumandanlığından bir suretini almıştım. Brest - Litovsk muahedesini olarak elimizde o vardı. Brest - Litovsk muahedesinde en mühim maddelerden biri şudur : Dördüncü madde : Rusya Devleti Anadolu vilâyatı şarkiyesinin tahliyesi için sarfı mahasalı makderet eyleyecektir. Ardahan, Kars, Batum, Barhum memleketleri dahi bilâ tehir Rus asakiri tarafından tahliye edilecek, Rusya Devleti işbu sancakları hukuku umumiye, hukuku düvel mucibince iktisap edecekleri hali cedide müdahale etmeyecektir ve hususan bunların ahali mücavir Hükümetler ve betahsis Devleti Âliye ile ... Yani Brest - Litovsk muahedesini bize üç sancak veriyordu. Bu muahede ile ayrıca üç sancak temin edilmek lâzımdı. Aksi takdirde ondaki hukuku muzdan sarfınazar etmiş oluyoruz. Yani bu muahede

dede Türkiyenin esasını kabul etmiş oldukları misal millî de Kars, Ardahan, Batum sancakları dahil bulunduğu için, bizce bir mahzur yok. Yani tarafeyni âkideyn şimdîye kadar iki memleket arasında bü-

tün muahedelerin keenlemyekün addine karar veriler dediğimiz vakitte Brest - Litovsk muahedesinden bir şey gaip etmemiş oluyoruz.

REİS — On dakika celseyi tatil ediyorum.

DÖRDÜNCÜ CELSE

REİS : Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP : Haydar Bey (Kütahya)

REİS PAŞA — Celseyi küşat ediyorum. Buyurunuz Yusuf Kemal Beyefendi.

YUSUF KEMAL B. (Kastamonu) — Brest - Litovsk muahedesinin ahkâmından elimizde bulunan metne göre onun ihtiva ettiği mevadî acaba tamamen bu muahedeye dercedebildik mi, edemedik mi? Brest - Litovsk muahedesinin birinci maddesi araziye aittir. Üç sancak meselesini bu suretle hallediyoruz. Yani Brest - Litovsk muahedesinde ayrıca bir münasebeti ticariye ve iktisadiyenin tanzimine dair umumî muahededen ayrı olarak o münasebatı iktisadiye ve ticariyeye dair bir tiseret muahedesi aktolunacağından bahsediliyor ve o ticaret muahedesinde en ziyade mazharı müsaade olan devletler muamelesi olunacağına ve bu suretle bir muahede akti maksadiyle müzakerata girişmeyi taahhüt ederler deniyor. 31 martta aktettiğimiz muahedede bizim ile onlar arasında bir ticaret muahedesi yapılmıştır. Fakat o ticaret muahedesinin aktine kadar bizim tüccarımız onların tüccariyle münasebatta bulunmuştur. Daha doğrusu bizim tüccarımızın Rusya ile münasebatta bulunması doğru değildir. Onların tüccarı yoktur. Rusyanın bütün teşkilâtını bütün münasebatını hükümet yapıyor. Bizim tüccar Rusya hükümetine mal satıyor. Orada mal aldığı zaman Rusya Hükümetinden alıyor.

Onun için bir ticaret muahedesi aktinde yahut ticaret muahedesi aktine kadar münasebatın tanziminde bir kere bu esasa riayet etmek lâzım geliyor. Zaten, bu murahhaslarla müzakereye girmezden evvel buraya gelecek olan sefirin tahtı riyasetinde görüşmek için bir defacık içtima yapmış idik. Muvak-

kat bir müddet zarfında tahaddüs edecek mesailin hallini kararlaştırmıştık. Buradan gidecek tüccar bizim memurlarımızdan vesika götürecektir. Bizim memurlarımız dediğimiz vakit Ankara Hükümetine tabi olan memurlar. Ankara Hükümetine tabi olmayan mahallerden gidecek tüccarları veyahut eşyasını Rusya Hükümeti kabul etmeyecektir. Bu kendilerinin de şiddetle arzu ettiği şeydir. Çünkü anarşist devletler bizim arzu etmediğimiz vesaite müracaat ettiklerinden onlar bizim mürakabemiz altında bulunmadığı için biz onlara karşı mes'ul olamayız. Bizim tüccar oraya mal götürecektir, ticaret komiserliğinin murahhasına müracaat edecek, ticaret komiserinin murahhasına diyecek ki; ben Türkiyeden geliyorum ve şu malı getiriyorum. Onlar bakacaklar, ihtiyacımız yoktur almıyoruz, diyecekler veyahut ihtiyacımız vardır diyecekler, bir fiyat vazedecekler. Bu fiyat umumî piyasa üzerinden olacaktır. Fakat olacak fiyat cebri bir fiyat değil; sahibi onu isterse kabul edecek, isterse kabul etmeyecek. Mal sahibi kabul etmediği takdirde miktarını hesap edecekler, ondan sonra diyecekler ki, bizim listemizde size satabilecek şu, şu maddeler vardır. Hangisini istiyorsun? O maddelerden hangisini beğeniyorsa felânı istiyorum diyecek. İkisi te kabul edecek, sonra bizim tüccar malını verecek. Bizim tüccarlar hususî ticarete girecek olurlarsa, yani doğrudan doğruya ticaret komiserine müracaat etmeyip de hususî gidecek olursa, - çünkü orada ticareti hususiye memnudur. - böyle bir muameleye teşebbüs edecek olursa ve o muameleden dolayı kendine bir zarar gelir de Hükümete müracaat ederse kat'iyen malî müsadere olunmayacak. Doğrudan doğruya Hariciye komiserine müracaat eden tüccarın ma-

lı müsadere olunabilecek. Yalnız usulü dairesinde, yani keyfi olmayıp bir müsadere olup olmadığını gerek bizim Hükümet ve gerekse onların Hükümeti tarafından bir zabıt varakası tutulacak, onların bize ihraç edeceği mevât Rusya Hükümetinden bize gelecektir. Çünkü bizde ticareti hususiye memnu değildir. Onlar bizden mal alacakları vakitte bize buraya memur gönderecek. Ya efrattan veyahut hükümetten alacak. Gerek tüccardan, gerek münferiden toplayıp alacak. Şimdilik yapılacak şey yok. Daha ilerisine gitmek istemedim. Çünkü gayet nazik ve mühim bir nokta vardı. Muahedeye kat'î muhaliftir. Yani gümrük almamak üzerine bir muahede yapılmak olacaktı. Onun için daha ileriye gitmedim. Brest - Litovsk muahedesinin ihtiva ettiğiinden bir şey ekilmedi.

Sonra Brest - Litovsk muahedesinde bazı maddeler var. Tahdidi hududa mütealliktir. Onlar burada hiç mevzubahs değildir. Brest - Litovsk muahedesinin birisi de demin okuduğum maddenin aynıdır. Yani altıncı madde dikkat buyuruluyorsa Brest - Litovsk muahedesinde bilhassa kapitülasyonlara müteallik mevât kabul edildi. Esasında onların meşruiyeti bir dereceye kadar aşağılı yukarılı tespit ediliyor. Haddi zatında kendilerinin itikadınca hak olan bir şey kuvvetle ... Halbuki şimdi okuduğum şekilde bilhassa kapitülasyonların ilgası kendi menfaatlerine muhalif olduğundan dolayı kabul edilmiyor. Yeni kabul edilen şekil eski kabul edilen şekilden daha iyidir.

Brest - Litovsk muahedesinden mühim bir madde vardır ki o da yedinci maddedir. Bir defa İranda tesis etmiş oldukları kuvvetlerin refi, ondan sonra da açıkça söyleyeyim. Biraz İrana onların yerine biz yardım edeceğiz, falan diye izaha hacet yok. İrana sureti daimede hariçten herhangi bir kimse tarafından, hatta bizim tarafımızdan da tecavüz vaki olursa emperyalist oluyoruz. İrana karşı diyorlar ki, Türkiye size karşı emperyalist oluyor. Binaenaleyh böyle emperyalist bir fikir üzerine tekrar Ruslarla konuşmayı mevzubahs etmemeliyiz. Yani bütün hususâtı nazarı ittılâımıza arz ediyorum. Gerek yapabildiğimiz ciheti, gerek yapamadığımız ciheti arz ediyorum.

Brest - Litovsk muahedesinde bizim menfaatimize muvafık zannolunmayan bazı mevât da vardır. Mesele tarafeyni akideynden birinin tahtı tabiiyetinde olup bizim gerek eşhasın, gerek şirketlerin; Rusların gerek eşhasının, gerek şirketlerinin harpten evvelki matlubâtı düşünülecek olursa zannediyorum ki bu madde bizim aleyhimizedir. Oraya, Brest - Litovsk muahede-

sinin akti esnasında bulunmuş olan Ziya Bey isminde birisi geldi. Ondandı aldığımız malûmata göre Brest - Litovsk muahedesinin bazı maddeleri Almanların Ruslarla aktettikleri ittifakı aynen almış. Bizim muahede de imza edilmiş. Yani Almanların edecekleri istifadeyi biz de ediyoruz. Binaenaleyh zaten öyle de olsa konamazdı.

Son diğeri bir meseleye geldik ki, o da, Rusya tebaasında bulunan islâmlar hakkındadır. Bu muahede parafe edildiği halde, yani bu muahedeler parafe edildikten sonra tasdik edildi. Dedik ki, memleketimizin bir çok yerleri gerek sizin ve gerek sizin himayenizde hareket eden Ermenilerin tahribatından dolayı oradaki birtakım kimseler bizim memleketimize hicret etmek istiyorlar. Bunlar toptan bir yere gitsin de otursun demiyoruz. Öteki beriki köylere yerleşirler. Orada o köylülerle beraber otururlar ve onlara da rehber olurlar. Bu suretle hem onlar mesut olurlar, hem bizim köylüler müstefit olurlar. Müslüman Rusların gitmesine müsaade edecek olursanız iyi olur. Malûmu âliniz oradaki müslümanlar çoğu tüccardır. Ticareti hususiye menedilince onlar mutazarrır olmuşlardır. Eskiden beri icra etmekte olduğu ticaret ve sanat haleldar oluyor. Bunu tekrar yapmak istiyorlar. Memleketimize, bunlardan büyük ziraat yapanlardan bazı kimseler getirtebilirsek çok iyi olur. Görüyorsunuz, Cenabı Hakkın bize verdiği en büyük nimetten istifade edemiyoruz. Bütün köyler harap, içinde tek bir adam var. Onları getirebilirsek memleketin iktisadiyatını yükseltmiş oluruz. Bunu teklif ettik, esas itibariyle kabul ettiler.

Yani dediler ki; bunu düşünecek biz değiliz. Bizim milli bir heyetimiz var, orada müslümanlar da var. Onlarla konuşacağız. Biz zannediyoruz ki Brest - Litovsk muahedesinin bize temin ettiği fevâitten hiçbirini feda edilmedi. Onun için bu zamana kadar, şimdiye kadar aktedilmiş muahedatın keenlemeye-kün addine karar vermekte bizce bir beis yoktur.

Sonra diğeri bir meseleye geldik. O da Rusya ile iltisak meselesi. Malûmu âliniz Rusya ile bizim aramızda Azerbaycan devleti var, Ermeni devleti var, Gürcistan devleti var. Rusyadan bize gelecek muavenetler oradan gelir. Ermenilerin inadı yüzünden şimdiye kadar muavenet olamadı. Buradan giderken bize verilmiş olan muhtıranın maddelerinden biri de bu idi. Bütün mesaimizi yolun açılmasına sarfettik. Bu yolun açılması uzun uzadı müzakereleri mucip oldu. Şimdi açın dediler. Oradaki kuvvetimiz kâfi değil, müşterek.n açalım dediler. Müştereken açmak için de kuvvetimiz kâfi değildir. O halde dedik ki, biz

bu yolu zamanında açacaktık siz müsaade etmediniz. Onun için yolun açılmamasından mesuliyet bize değil size ait. Hatta o zaman bizi menetmiş olduğunuz için orada binlerce, yüzbinlerce müslümanlar katledildi. Yüzlerce köyler tahrip edildi. Bunun mesulü biz değil, bizi iptidaen o hareketten menedenerlere aittir. Nihayet sözlerimizin kuvveti karşısında söyleyecek söz bulamadılar. Siz açamıyorsanız, siz yapamıyorsanız biz artık serbest kalabiliriz, dedik. Bu suali sormaya hacet var mı idi, yok mu idi? Biz zaten serbest idik. Fakat biz onlara iptidaen mümaşat icrasında biraz gecikmiş idik ve arzu ediyorduk ki bu iş muvaffakiyetle olsun. Bu bize büyük bir menfaat temin edecek.

Bu yol meselesinde diğer bir hadise daha oldu. Biz bütün kuvvetimizi buraya sarfederken bir gün Çiçerin bize dedi ki; biz Ermenilerle bir muahede aktettik. Ne muahedesi, muhteviyatı nedir, dedik...

Çulhaya giden hattı Ermenilerin himayesine bıraktık, demesi üzerine pek garip : Bizim buradan âdetta kalkıp gitmekliğimiz icap edecek. Bunca zamandır sizden yolun açılmasını rica ediyoruz. Siz ise yolu kapatıyorsunuz. Çünkü malûm Rusyadan bize gelen yol ikiye ayrılıyor. Biri Azerbaycan içinden geliyor. Orada şimendifer tamam değil, Ermenistandan menediyorlar. Azerbaycandan gelen şimendifer bizim elimizde idi. Karabağdan gelip geçmeyi menediyorlardı. Fakat onun öte tarafından geliniyordu. Şahtahtı bizim elimizde oldukça bu mümkün değildir. Bu suretle şahtahtı da onların eline verilince o yoldan da mahrum olduk. O sırada Moskova'da bulunan diğer bir heyetin de bize yardımı oldu. O heyetle birleştik. O heyete de şiddetli protestolar verdirdik. Biz de bir taraftan görüştük. Bir gün Reisi Hükümet Lenin ile görüştük. Lenin bize sarahaten dedi ki; itiraf ediyoruz, biz hata etmişiz. Artık biziserbest bırakın, yani biz tecavüz ederiz, demedik. Biz istediğimizi yaparız. Tecavüz ederiz, etmeyiz. O bize aittir, dedik. Şimdi cevap veremem, dedi. Onun üzerine Çiçerin, niçin kendiniz yolu açmak istiyorsunuz, başka maksatla soruyorum, dedi. Yolu açtıktan sonra açtığınız yol sizin mi olacak? Dedi. Yolu açtıktan sonra arzu ederseniz sizin kızıl askerlerden de asker gönderin. Fakat bir kere yolu açalım. Bilhassa Şahtahtı'nın yolunu açalım, dedik. Niçin Şahtahtına ehemmiyet veriyorsunuz, dedi. Müsaadenizle izah edeyim :

Malûmu âliniz, Şahtahtı Nahcivan'ın garbinde olup Nahcivan'ın şarkında da Karabağ vardır. Onun öte tarafında da Azerbaycan vardır. Nahcivan öte-

den beri kendi kendini idare etmiş bir şûra hükümetidir. Bizim Karakilise, Bayazıt şimendiferi Şahtahtı'ya gidiyor. Bugün Karakiliseye kadar şimendifer işliyor. Şahtahtı - Culga yolu İrana kadar iniyor. Binaenaleyh o yol bizim veya Azerbaycanlıların elinde bulunmayıp da bir başkasının elinde bulunacak olursa bir kere bizim münasebatımız kesiliyor. Onlar İran ile doğrudan doğruya münasebata başlıyor. Sonra bizimle beraber çalışan resmî bir heyetin; yani Rus heyetinin verdiği rapora göre İranın bütün iktisadiyatı İntantislerin eline geçiyor. Bu zamana kadar meselâ sekiz milyon (put) müdahhar zahire vardır. Geçen senenin mahsulü üç milyon puttur. Bir milyon putluk yemiş var, yirmi bin sığır varmış. Halbuki Azerbaycan parasını vermek üzere o sığırları biz almak istiyorduk. Biz onlara dedik ki eğer bunları elde etmek istiyorsanız, Anadolu köylüsünü memnun etmek istiyorsanız, bizi memnun etmek istiyorsanız bize öküzleri veriniz. Sibiryadan acaba sığır getirebilir miyiz, dediler. Sonra Azerbaycan hükümeti biz bunları sarfettik dedi. Orada hata etmiş olduklarını sureti resmîyede itiraf ettiler. Demin arzettiğim veçhile Çiçerine biz artık serbest kalabilir miyiz dediğimde, bunun cevabını ben veremem, bir kaç gün sonra derim, demiş idi. Teşkilâtı hükümetleri itibariyle Hariciye komiseri doğrudan doğruya cevap vermiyor. Onların icra merkezinde iki yüz kişiden mürekkep bir heyetleri var. Bunlar da müstakil değildir.

Hariciye Komiserinin salâhiyeti bir dereceye kadar gidiyor. Her işi sureti katiyede merkez icra komitesi hallediyor. Merkez icra komitesine koyup orada halletmedikçe bir şey söylemiyor. Bilâhare Çiçerin de - ileride arzedeceğim veçhile - Bekir Sami Beye yaptığı Sarıkamış meselesi hakkında söyleyeceğini söylemiştir. Yani lehimize olarak söyleyeceğini söylemiştir. Binaenaleyh yol meselesinin gerek halini ve gerek istikbalini bir madde mahsusa ile temin etmek zarurî ve elzem görünüyordu. Ondan itibaren nihayete kadar hep bu mesele ile meşgul olduğumuz için Ruslar bizi tatmin edebilecek bir madde kabul ettiler. (Madde okundu) Bu maddedeki kayıtlar tabii nazarı dikkatinizi calıptır. Çünkü beraber yapacağız.

Sonra diğer bir maddeye geldik. Yani bir taraf tebaası diğer taraf tebaası gibi muamele görsün, yani Ruslar bize tebaa muamelesi görsün, diyorlar. Yani burada bulunan Ruslar Osmanlı tebaasının hukuk ve vazaifini haiz olsun, orada bulunan Osmanlılar Rus tebaasının hukuk ve vazaifini haiz olsun. Bu madde bizim için gayet câlibi dikkat bir madde idi. Çünkü orada ticaret olmadığını bilen bir adam

oraya giderken bunu bilir de gider. Tabii orada ticaret yapamaz. Orada Osmanlılar ticaret hakkını haiz olsun, diyemez. Çünkü tabii onlar kabul edemez. Ticarete müteallik madde böyle, muamelâta ait olan mevat böyle. Fakat bizim hukuku ailemiz var. Bizim tevarüsümüz var. Bizim ehliyete müteallik esasımız var. Onların ise esası büsbütün başka, bizim ahkâmımız başka esaslardan alınmış, şimdi orada cari olan ahkâm başkadır. Vakıa onlar nüfus muamelâtına ait muamelelerin kaydına mahsus ahkâmdan, izdivaçtan ve talâktan bahsediyor. İzdivaç bir muamele medeniye, icap kabul ile münakit olur ve bunu nüfus memuru tescil eder, diyor.

Ondan sonra kendilerinin ötedenberi kaideleri mucibince kadın kendi ismini taşıyor. Fakat meselâ talâk hususuna geldiğimiz vakitte biz de erkekler mahsus mutlak bir selâhiyeti talâk verilmiş. Bir bu mülâhaza var. İkinci bir mülâhaza da - affediniz, bizim artık - ne derler ona - çorbadan ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer - derler. Mazimiz bu muahedelerden öyle şeylerle doludur ki ne şu tebaanın hukukunu Ruslara verdik. Bu hukuk kitaplarında bellidir ki, bu hukuku siyasiyeye şamil, hukuku belediyyeye şamil olmaz. Sureti katiyede bir muahedede şey edecektir, denildi mi; yarın, öbür gün bir Rus gelir buraya ben de mebus olacağım derse, ben de müntahip olacağım derse!.. Belki bir şey çıkar. Binaenaleyh bu maddede bilhassa bana emniyet edildiği için, ben de ötedenberi hukukla iştigal ettiğim için ve bunun hilâfına bir şeyi kabul ettirmek de onların prensibine muhalif olduğu için çok uğraştık.

Sonra bir diğer mülâhaza vardı. Ümit ettik ki bu maddenin - maddeyi okuyayım da dinleyin - (Maddeyi okudu) Yani bizim memleketin kanunları Ruslara ne hak bahşediyorsa onların memleketinin kanunları ecnebilere yani Osmanlılara ne hak veriyorsa, ne vazife veriyorsa, o hukuku muhafaza edecek. Biraz müddet sonra bizim işimize gelirse yerli gibi oluyor. En yüksek mevkiimize kadar yükseliyor. Halbuki bolşeviklerin kavaidinde diyor ki : Ecnebilere biz istediğimiz vakitte yerli hukuku veririz. Ta Riyaseti Cumhura kadar çıkar. Bahşettikleri hukuk ve vazife üzerine muamele görecekler.

Müdafaa milliyeye müteallik olan ahkâmında; yani biz ne buradaki Rusları müdafaa milliyeye mecbur edebileceğiz, ne de oradaki Osmanlıları onlar müdafaa milliyeye mecbur edebilecekler.

Çünkü malûm oralarda askerlik hususunda sinni mükellefiyet vesaire vesaire yoktur. Onların kaidei

asliyesi bütün millet, bütün milletin kabul ettiği prensiplerin müdafiidir, kaidesi var. Zaten bu başka muahedelerde de adettir. Ecnebilere teşmil edilmez. Asıl fikra her iki taraf tebaasının... (Maddeyi okudu)

Yani burada bulunan Rusların hukuku aile, veraseti, ehliyeti bizim kanunların kendilerine bahşettiği mevad üzerine olmayacak. Onlar için ayrıca bir şey yapılacak. Keza bizim tebaanın oradaki hukuku ailesi, veraseti ve ehliyeti hukukiyeleri komünist kanunları üzerine (olmasını temenni ediyoruz, dediler.)

(1) Vakıa bunu kendilerinden doğrudan doğruya işitmek pek de muvafık değildi. Fakat biz de müslüman-dık. Biz de müslümanlıkta öyle tabiiyet meselesi yoktur. Temenni ediyoruz ki Rus tebaasından olan müslümanlara bu madde hükmünden bir faide çıksın. Yani bir gün olsun ki bu madde hükmüne tevfi kanunumuz müslümanların tabi olduğu ahkâmı onlar ileriye sürerek; işte müslümanlar şu muameleye tabi oluyorlar. Siz ise bize cedrediyorsunuz, bırakın hiç olmazsa gidelim. Biz de orada kendimize mahsus bu bapta ahkâma (tabi olalım, diyebilsinler.) (2) Öyle zannediyorum ki tebaasının tabi olacağı muamele itibariyle pek kıymetli maddelerden biri ve bunu pek güçlülük ve bunu kan tesiriyle kabul ettirdik. Çünkü heyeti muharrasa reisi esasen aslen Tatar ailesinden olup üç yüz sene evvel hristiyan olmuş bir Tatardı. Teferuat muahedeye ait olmakla beraber pek kıymetli olduğu için en ziyade mahrem tutulacak mevattır.

Sonra efendim, bize gayet müthiş bir madde teklif ettiler. O madde de yani kendilerinin teklif ettiği maddede diyorlardı ki : (Maddeyi okudu)

Yani Rusya Türkiyenin her ne de olursa olsun (bir ecnebi memlekete) (3) veya o devlete bir imtiyazı iktisadî verecek olur ise o derhal Rusya Hükûmetine ve Rusya tebaasına da verilmiş olacaktı. Kendi noktai nazarından gayet mühim addolunuyordu ve bu maddenin müzakeresi de uzun uzadıya münakaşata bâdi oldu. Yani bunları arzetmekten maksadım bu hadiselerden bazı hükümler çıkar. Teklif ettikleri madde gayet ehemmiyetli ve kuvvetli idi. Maddeyi aynen okuyorum. (Okudu) Binaenaleyh eğer tarafeynden biri mintakai nüfuz gösterir iktisadî muamele kabul ederse veya herhangi bir imtiyazı iktisadî bahşedecek olursa o derhal diğer taraf tebaasına da bahşedilmiş olur. Dikkat buyuruluyor tabii... Burada hem devlet meselesi, hem efrat meselesi mevzu-

(1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

bahs. Biz dedik ki; biz böyle bir maddenin müzakeresine girişmeyiz. Böyle bir maddeyi okumayız bile... Çünkü biz bu mıntakai nüfuz için kavga ediyoruz. Bu sözü işitmek istemiyoruz. Anadolu'da bugün dökülen kanlar bunun içindir. Başka bir şey için değildir. Bir kere bu cihetten mıntakai nüfuz mevzuu üzerinde durmayalım. Sonra tebaaya gelelim. Biz dedik ki; meselâ Belçika tebaasından bir kaç kişi çağırıp sizinle beraber Kızılırmağın bazı yerlerini tathir edelim, diyeceğiz. Yahut bazı yeri iska edelim diyeceğiz. O zaman sizin Ruslar gelip biz de buna müşterek olacağız, diyecekler mi? Tabii, e işte sizin memlekette böyle şeyler mümkün olduğu için olmayacak diyoruz. Onun için bu maddeyi kabul etmiyoruz. E, dediler, ne yapalım? Rusya Devleti tebaası diğer devletler tebaasından aşağı kalmak istemez. Onu teslim ediyoruz ne yapalım. Yapacağımız bir şey var, o da; en ziyade mazharı müsaa-de olan millet muamelesini kabul ederiz.

Elhamdülillah himmetinizle, sayenizle şöyle bir muamele koydurduk. Ondan sonra Boğazlar ve İstanbul meselesi geldi. Boğazlar ve İstanbul meselesini Ruslarla mevzubahs etmek olmayabilirdi. Çünkü Boğazlar bize aitti, İstanbul da bize aitti. Fakat nazariyattan ziyade fiiliyat ve vukuatı görmeye mecbur olduk. Boğazların bugün bizim elimizden alınmakta olduğunu, işgal ettiğini ve o kuvvetin oradan çıkıp çıkmayacağı biraz şüpheli olduğunu, onu çıkartmak için büyük kuvvetlere ihtiyaç olduğunu, hâsılı her şeyi nazarı itibare alacağız. Bu bir. İkincisi; zaten ahdi millinin esnayı tanziminde mevzubahs oldu. Binaenaleyh Boğazlar meselesinde Rusyanın efkârını öğrenmek, Rusyanın öteden beri Boğazlar ve İstanbul hakkında beslediği âmali görmek ve onları tespit etmek lâzım gelir. Onun için sırf bize, bu mesele sırf bize aittir. Ne için bu mesele başka devletle mevzuu müzakere oldu; denebilir ve pek haklıdır bu. Fakat nazarı olarak haklıdır. Amelî olarak halihazırda Boğazlar ve İstanbul üzerine teveccüh etmiş olan düşman varken pek de haklı olamaz zannederim. Onların Boğazlar hakkındaki maksatlarını öğrendik. Maşşükran gördük ki, Rusyadaki inkilâbın bizim nefimize olarak meydana getirdiği en büyük vaziyetlerden birisi, Rusların bugün biz Boğazları istemeyiz, Boğazlar Türkiyenindir, feryadıdır. Yani eski Ruslar; Boğazlar, İstanbul bizimdir. Bir gün bunları ele geçireceğiz, diye bağıyordu. Bugünkü Rusya tersine bağıyor, görünüyor ve o fikri tespit ettirdik. Madde-nin şekli bu : (Maddeyi okudu)

Burada Karadeniz ve Boğazlar meselesi mevzubahstir, Karadenizde seyrisefain mevzubahs. Karadeniz seyrisefaininde yalnız İstanbulun değil dikkat buyuruldu ise Türkiyenin emniyeti dahiliyesine halel gelmeyecek. Yani biz ledelhace diyeceğiz ki; bu karar Trabzon vilâyetinin emniyetini ihlâl eder, bu karar bilmem Erzurum vilâyetinin emniyetini ihlâl etti. Bu karar Türkiyenin ... Bunu biz İstanbul tevabii diye kabul ettirmek istiyoruz. Onu çıkarttırmak için maddeden, bunu feda ettiler. Nasıl ki biz mıntakai nüfuz vesaire sözlerinden korkuyorsak, onlar da hinterlant kelimesini işitir işitmez kızıyor. Çünkü malûm, hinterlant, koloni, müstâmerat tabirleridir. Emperyalizmin kabul ettiği, ihdas ettiği bir tabir. Şu kelimeyi çıkarın da ne isterseniz koyalım dediler. Eh öyle ise, zannediyorum ki, misakı millide kabul ettiğimiz maddenin aynıdır veyahut biraz daha kuvvetlidir. Yani (Türkiyenin saltanatı mutlakasına). Sonra gerek İstanbulun ve gerek Türkiyenin emniyetine...) icra edeceği, vereceği mukarrerat...

Bundan aşağıdaki iki madde basittir. (Okudu)

Bu mevat ağustosun yirmi dördünde parafe edildi. Rus heyeti murahasası reisi (Sanabi) birdenbire Riga' da bir işe memur edilmişti. Yani belki riyasetten uzaklaştırılmak isteniyor. Demin arzettim. Rusya Hariciye Komiserliği muamelâtı sureti umumiyede ikiye ayrılıyor. Garp işleri, şark işleri. Garp işleriyle Çiçerin meşgul oluyor, şark işleriyle Karahan meşgul oluyor. Umuru siyasiye müdürünün bir yere memuriyeti daha doğrusu dairenin idare reisinden geliyor. (Sabati) bunu bize anlattı ve her gün müzakeratımız gündüzün nihayet saat altısına, yedisine kadar devam ettiği halde o gün gündüzün saat ikisinden gecenin altısına kadar çalıştık. Kendisi parafe etti. Ondan sonra çıktı gitti. Binaenaleyh bir iki madde hariç kaldı.

Dört mesele hariç kaldı. Birinci mesele oradaki üseramız için bir madde koydurmak istiyorduk. Oradaki üseramızın bir an evvel memleketimize gelmeleri çarelerini arıyor idik. Rusyada muamefâta bir rehavet var. Bir kimse işini kendisi takip eder, biraz da onların meslekine mensup olursa iş mutlaka çıkıyor. Fakat daireden daireye kâğıt göndermek, bizden onlara haber göndermek oldu mu, bir atalettir oluyor ve herkesin işini böyle takip ediyoruz. Onun için de üsera muamelâtı da böyle gidiyor. Halbuki kış geliyor. Zavallı esirlerimiz bir çok müddetten beri oradan gitmek istiyorlar. Bunu bir an evvel muahedeye koyup yaptırmak istiyoruz. Mamafih iş pek ileriledi ve esirlerimiz de peyderpey geliyor. Ayrıca bunlar için bir

kredi açtırdık. Muhtelif yerlere adamlar gönderdik, kısmen Bakü tarikiyle, kısmen denizden peyderpey avdet ediyorlar. Bunu da arzedeyim ki; Rusyada çok esirimiz varmış. Bunlardan bir kısmı Rus kızıl ordusunda hizmet etmiş. Rus inkilâbının husulünde büyük büyük kahramanlıklar yapmıştır. Rus kızıl ordusunda yüksek mevkiiler tutmuş bir çok onbaşı ve çavuşlarımız var. Bir takımları tüccar olmuş orada yerleşmiş kalmış. Bir takımları da avdet etmek istiyorlar. Bir takımı da maatteessüf o kızıl ordu muharebatında telef olmuşlar. Üseramıza ait mesele bir bu idi. Bir de demin arzettiğim münasebatı ticariye dair bir protokol o maddeye girecek değil. Üçüncüsü; posta ve telgraf münasebatımıza dair idi. Çünkü madde içerisinde; iktisadî vesair muahedat aktolunacak, diyordu. Fakat bize sureti resmîyede söyledi. Siz mektuplarınızı bize gönderirseniz biz de mektuplarımızı size göndeririz. Siz takse alırsınız, mektuplarınız gelir. Çünkü onlar para almıyor. Binaenaleyh oradan birisi buraya mektup gönderecek olur ise Rusya ondan istifade etmeyecek. Biz buraya geldiği vakitte posta idaresi ondan takse alabilir. Bizim buradan gönderdiğimiz mektuplar tabii kendi memleketimizdendir. Zannedirim Ferit Beyefendi bundan memnun olurlar.

Efendim, dördüncüsü demin arzettiğim Rusyadaki müslümanların Türkiyeye hicretlerine müsaade etmeleri meselesidir. Bu dört mesele kaldı. Sabatin gitti. Binaenaleyh karşı taraftaki hitabet eksildi. Onun yerine bir başkasının tayini lâzım geliyordu. Bu işleri görüşmek üzere Hariciye Komiseri Çiçerin mevkii mülâkat tayin etti. Bekir Sami Beyefendi yalnız gittiler. Ben yanlarında yoktum. Çünkü görüşülecek şeyler öyle resmî, kat'î değildi. Yani görüşmek kabilinden. Yoksa murahas müzakereleri değil. Bekir Sami Beyefendi ile görüşmüşler. Bekir Sami Beyin o mülâkatı mütezamın olarak bir raporu var. O raporu aynen okuyorum. (Okundu) Müsaade buyurursanız burada keserek izahat vereyim. Bu muahedeye merbut iki tane de gizli beyanattan teati edilecektir. Yani iki tane de gizli beyanat teati edilecek. Yani o beyannameler ilân edilmeyecek. Beyannamelerden biri tarafeynce atide birbirlerine hattı hareket tayin edilmesine dair. Bunu bizden evvel emirde istediler. Biz ilk müzakerelerde yani murahaslar karşımıza geldiği vakitlerde arzettim ki sertçe gidiyorlardı.

Murahaslar bize elifbadan başlayıp Hükümetimizin nasıl Hükümet olduğunu sual etmişlerdi. O sırada bunlar bize demişlerdi ki, biz size muavenet edeceğiz. Bilhassa muaveneti maliyenin ne şekilde olmasını is-

tersiniz? Yani bir istikraz şeklinde mi olacaktır, ne olacaktır? Kendilerine biz dedik ki; onu tayin edecek biz değiliz, sizsiniz. Ne şekilde verecek iseniz verin. Yalnız şurasını düşününüz ki Türkiyenin şimdiki haline nazaran taahhüdâtını şimdi pek çabuk yapamaz. Böylece bu kaldı idi. Sonra bir kaç müzakere geçtikten sonra bir gün bize dediler ki; bizim size edeceğimiz muaveneti naktiye ve askeriye mukabilinde sizden hiçbir menfaat beklemeyecek miyiz? Binaenaleyh bu ikraz vesaire suretinde olmayacak. Yalnız, sizden bir beyanname istiyoruz. O beyannameyi de Hariciye Nazırınız veya vekiliniz verecektir. Onda diyeceksiniz ki; biz yani Büyük Millet Meclisi her ne zaman Devlet'in siyasetini tebdil ederse; bu muahedenin gösterdiği şeyden başka tarafa tebdil ederse o zaman bize haber verecek. Biz dedik ki; biz bundan müteessir olduk ve biraz şiddetle infiali de ihzar ederek dedik ki; bir defa bu teklifin ikisini birbirinden ayırınız. Siz bize; muavenet edeceğiz, dediniz. Fakat hiçbir vakitte siz bize muavenet ederken onun mukabilinde bizim istiklâlimizi takyit edecek bir şey istemeyiniz. İstedığınız şey doğrudan doğruya memleketin istiklâlini ihlâl edecek. Siyasetimi tebdil edeceğim vakitte size haber veremem. Verir isem bir müttefik gibi haber veririm. Siz de bize verirsiniz. Sizin bize ettiğiniz muaveneti naktiye mukabilinde haber verirsem bu tehlikelidir.

Çünkü para mukabilinde memleketi sattı derler. Bizi de sopa ile Meclisten dışarı çıkarırlar ve bunları aynen bu lisanla söyledik. Onlar da müteessir oldular. Reis uzun uzadıya beyanı mazeret etti ve dedi ki yanlış ifade ettik. Belki ben yanlış anladım. Bir kere siz esası kabul edin. Ben yanlış anladım. Siz yanlış söylediniz. Bunu ortadan kaldıralım. Muavenet meselesini kaldırın bir tarafa, ondan sonra başlayalım. Yekdiğerimizin siyasetinden haberdar olalım. İkinci, üçüncü mesele o vakit değişir. Maksadımız o idi, dediler. Ha maksadınız o ise nasıl biz size, siz de bize haber vereceksiniz. Yani bir gün olur da Türkiyeyi feda ederseniz, bir gün olur da İngilizlerle, Almanlarla bunlara dair aranızda bir şey konuşulursa siz de onu bize haber vereceksiniz, dediler. Bunu tanışalım, tanışınız, dedik. Ertesi günü geldiler, bir şey yazmışlar. Esası kabul etmişler ve müteakiblen yazmışlar. Yani bizim Hariciye Vekilimiz tarafından, her ne zaman Büyük Millet Meclisi siyasetini tebdile karar verirse veya tebdil ıztırarında olursa haberdar edecektir. Onlar da diyor ki; her ne zaman Rusya Türkiyeye müteallik siyasetini tebdile karar verirse o da haber verecek. Dediler ki, bizim Litüvanya ile ve Es-

tonya ile de münasebatımız vardır. Meselâ Almanlarla münasebata girdiğimiz zamanlarda sırf Litüvanya, Estonyaya mütealliktir. Pekâlâ dedik. Bizim de Hicaz ve Irak Devletiyle, Suriye ile münasebatımız olur. Onlara dair münasebatımızdan sizi niye haberdar edelim, dedik. Doğru, o halde bu fıkrayı da kaldıralım, dediler.

Yani Türkiyeye müteallik fıkrasını da kabul ettiler. Beyannamenin birisi bu. Binaenaleyh tekrar ediyorum. Bu beyannamede; bize ne taraftan Rusyanın Asya siyasetinin haricinde bir siyaset, bir şey teklif ederlerse biz Rusyayı haberdar edeceğiz. Rusya da aynı suretle bize müteallik vukubulacak tekliflerden bizi haberdar edecek. Benim çıkacağım gün, ki bu beyanname o gün belmişti. O beyannameyi de Bekir Sami Bey ile müzakere ettik. O beyanname de tamamıyla ondan evvelki beyannameye müteakibilen hemen harfi harfine biz ne yaparsak onlar da o suretle yapmışlar. Bu beyannameler teati edilecektir. Müsaadenizle iktiran ederse okuyayım : (Okudu) Diğer maddeler kâmilan kabul edildi. Şimdi bunu biz parafe ettik. Malûmu saminiz değil mi efendim. Hatta birinci maddenin fransızcası şudur, bu kâğıt; burada demiştik ki; bu muahedede Türkiye kelimesinden garaz şu tarihli Türk misakı millisinde dahil olan arazidir. Bizim misakı millinin tarihi hatırımızda olsa bile daha ziyade tavzih, daha ziyade tayin etmek istedik. Onun için el yazısıyla buraya yazdık. İstanbul Meclisi Mebusanında yapılmış ve 1920 şubatında matbuata ve devletlere tevdi edilmiş olan misakı milliyi daha ziyade tafsil ettik. Bu konuşurken kabul edildi ve parafe edildi. Yani isimlerinin ilk harfleri ile ondan sonra hükümetleri kabul etti mi, muahede halinde yazılır. Bu suretle parafe edilmiştir. Sonra el yazılarından bir sureti elimizde kalmıştır. Diğer parafe edilen maddelerin asılları orada Bekir Sami Beyefendide kaldı. Bunu da hatıra olmak üzere getirdim.

Yani murahhasların parafeleri vardır. Bu duçarı itirazi... Beraberdir. Bizimle hükümetimizin arasında kırk günlük mesafe vardır. Çünkü bu kıtal meselelerinde vesairede bir an evvel kabul edilecek umumî sözler tesir etmiyor. Hadise üzerine olmak lâzımdır. Falan yerde falan katil yapıldı. Katlolunan adamların isimleri de zikredilmek lâzımdır. Falan falandır, demelidir. Biz buradan giderken Kâzım Kara Bekir Paşa bize bir mezalim listesi vermişti. Biz orada iken de diğer birini gönderdi. Orada bunların çok büyük tesiri oldu. Hadise üzerine şey ettiler. Buradan silâh naklinin müşkül olduğuna kani oldular. (Beyannameyi oku-

du) Çiçerin bunun üzerine pek ziyade duçarı itiraz oldu. Yani bu cihet merkez icra komitesi tarafından duçarı itiraz oldu. Duçarı itiraz olan nokta şu idi : Hududu ırkiyesi fıkrasının yerine denecek ki, Türkiye'nin hududu ırkiyesi dahilinde bulunan memleketlerdir... «Hududu ırkiyesi» suretiyle tashih edilmesini söyledi. Bunun tarihi 30 ağustos 1920, imza, Bekir Sami Beyindir.

Şimdi efendim, murahhaslarla olan müzakeratımızda hemen her gün bu mesele tekrar olundu. Bu mesele uzun uzadıya kavgalarla mevzubahs oldu. Onlar ısrar ediyordu ki; biz Rusyanın tavassutunu kabul etmeli. Pekâlâ, biz Rusyanın tavassutunu kabul edelim. Bu tavassutun bize zararı yok. Bu münasebetle arzedeğim ki zaten eski Rusya hududu dahilinde kalan araziyi biz üçe ayırıyor idik. Daha doğrusu dörde ayırıyor idi. Birincisi Ermenistanla bizim aramızda muhtelifünfih mesail; ikincisi Kars ve Ardahan; üçüncüsü Batum arazisi, diyorduk.

Dördüncüsü de Batum şehri ve limanıdır. Kendileriyle bunu konuşur iken dedik ki; Ermenistan ile aramızda muhtelifünfih arazi denildiği zaman mutlak kalmasin. Oralarda bulunan arazi üç dört nevidir. Karsın, Ardahanın, Batumun haricinde kalan ve Ermenilerle bizim aramızda muhtelifünfih kalan kısım. Onlar diyorlar ki; bu tavassut için bir beyanname vermek. İkincisi Kars, Ardahan arazisi... Biz bunlar için kimse ile bir şey konuşamayız. Mütarekeden evvel bizim orada silâhlarımız hükümferma olduğu vakitte bu livalar reyî âmmesiyle bizim olduğunu ilân etti. Bugün bizim Meclisimizde mebusları var. Sonra Batum arazisi hakkında aynı şey caridir. Batum şehrine gelince; şehir ve liman Gürcistan, Ermenistan ve bilhassa Azerbaycanla birlikte görüşülmelidir. Batum ahalsinin yerli halkın reyî hep sine faiktir. Bunlar birinci cihet yani Ermenilerle bizim aramızda hudutta, arazi meselesinde murahhaslar Rusların tavassutunu istiyorlar. İkincisi Kars ve Ardahan arazisi hakkında hiç ses çıkarmadılar. Batum arazisi hakkında da keza ses çıkarmadılar. Ancak biz Batumu Gürcülere verdik. Yaptığımız muahede ile, dedik ki; sizin Gürcülerle aktettiğiniz muahedenin tarihi kaçtır. Herhalde üç hazirandan evveldir. Dedik ki; sizin Hariciye Komiserinin üç haziran tarihli bizim Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı kâğıtta Batum arazisinin mukadderatının tayini ora ahalsinin reyine terkini kabul ettiğinizden dolayı memnun olduk. Bu oranın hakkı saltanatının bize ait olduğunu tasdikten başka bir şey midir?

Mektubun sureti yanımızda idi. Mektubun suretini verdik. Haberdar değilim, dediler. Hakkınız var. Şimdi tabii nazarı dikkati âlilerini celp etti. Çiçerin sözleri : Kars, Âtım, Ardahan arazisi hakkında da bu esası kabul ederiz. Ermenistan hakkında murahhaslar ısrar edip duruyorlar. Biz diyorduk ki; canım siz bizden tavassut için bir beyanname istiyorsunuz. Fakat öbür taraf size müracaat etti mi? Tavassut iki taraftan istenir. Onlardan müracaat var mıdır? Beyanname için ısrar ettikleri gün, yani bizim bir müsvette yazıp vereceğimiz gün o kurye bize Ermeni hükümetinin bize son verdiği cevap, ki o cevap, itilâf devletlerine istinat ederek gayet balâpervazane yazılmıştır. Biz şimdilik kendi hududumuzda kalıp .. ilâh. Gayet balâpervazane yazılmıştır. Bizim ile Rusları tezyif eder. İtilâf devletlerini göklere çıkarır ve emperyalizmi göklere çıkarır, bir kâğıttır. Biz ertesi günü beyannamenin yerine bu kâğıdı verdik. Buyurun beyannameyi, dedik. İşte siz bu ruhta, bu fikirde olanları himaye ediyorsunuz, dedik. Onun üzerine murahhaslar bu fikirden vazgeçip bu şeyi imza etmişlerdi. Sonra Çiçerin bu meseleyi tekrar mevzu-bahs etti. Bu meseleyi biz orada halledemedik. Gerek ret, gerek kabul cihetini halledemedik. Onun için bu, yalnız, Millet Meclisine tahriratla, telgrafla arzolanamaz. Millet Meclisinin mütalâatını telgrafla, tahriratla almayı kâfi görmedik. Aynı zamanda zaten bize edecekleri muavenet muahedenin imzasına mütevakkıf değildi.

Bu defa edecekleri muavenet muahede imza edilsin, edilmesin edecekler idi. Çünkü bize muavenet icrasını esas itibariyle enternasyonal kabul etmiştir. Meselâ İngiliz murahhasları itiraz ettikleri halde, bir buçuk senedenberi emperyalistlere, müstevlilere karşı kahramanca harp eden Türklere biz her türlü muaveneti icra edeceğimiz, dediler. Sonra meselâ enternasyonalde diğer bir şey mevzu-bahs oldu. Oraya gelen Alman murahhaslarına istedikleri rey vermemişlerdi. Türk komünistlerine üç kişi oldukları halde dört rey vermişler. O zaman Almanlar; nasyonalist Türklere bu kadar rey veriyorsunuz da bize bu kadar vermiyorsunuz, demişler. Reis bağırması; Türklere ne olursa olsun, bir buçuk senedenberi emperyalistlere karşı harp etmektedirler, demiş idi. Sonra muavenet meselesinin esası biz oraya gitmeden tayin edilmiştir. Yani bizim istediğimiz miktarı da tayin etmiştiler. Başınızı ağrıtırıp size Rusya ile olan münasebatın bütün safahatını, orada neler olmuş ise hepsini arzettim.

Bu muahede kabul olunursa tekrar tasdik için Meclise gelecektir. Mesele daha orada da konuşula-

caktır. Yalnız murahhasların imzası kâfi değildir. İmza için de Meclise gelecektir. Şimdi biz ret veyahut kabul gibi bir şey yapamazdık. Bütün safahatını size arzettim.

Rusya ile, Ermenistan ile şark hududumuzdan halen, müstakillen vesaire bütün hususâtı nazarı itibare alıp inceden inceye kararınızı verirsiniz. Şarkta istikbalimiz büyük bir istikbaldir. Ayrıca arzedeceğim. Rusyadaki müslümanların bize karşı nazarlarını ve bizlerden neler beklediklerini hepsini arzedeceğim.

Bu mühim kararı sizin ittihaz etmenizi yahut hükümet nasıl tensip ederse (ona göre kararlaştırılacaktır.) (1) Bendeniz kalktım, geldim. İmza Bekir Sami Beyin, 30 ağustos 1336 tarihidir.

Şimdiye kadar cereyan eden müzakerat ve bilhas- sa Çiçerin ile vukubulan son mülâkatımızı arzettim. Şimdi efendim, Rusya ile olan münasebatı resmiyemiz bu... Fakat Rusya ile olan münasebatımızda başka âmiller de vardır. Bunlar artık bendenizin şahsî gördüğüm noktâ nazarlardır. Rusya ile olan münasebatımızda bir kere şarktaki islâm hükümetleri arasında; Kazan, Başkurt, Türkistan var, Buhara var, Hive var. Tataristan Devleti, Türkistan Devleti, Hive Devleti var. Buhara Devleti var. Azerbaycan Devleti var. Ve şimalî Kafkasyada teşekkül etmek üzeredir. Yani Rusyada bugün nim müstakil olarak Tataristan, Kırgız, Buhara, Hive var. Yani orada bundan sonra Rusya kanunu cari değildir. Kendi kanunları vardır. Buhara var, Hive var, Azerbaycan var. Aşağıda şimalî Kafkasya teşekkül etmek üzeredir. Bunlar nim müstakildir. Rus federasyonuna dahildir. Mesaili hariciyeleri, şimendiferleri, mesaili maliyeleri, postaları beraberdır. Fakat umuru adliye, dahiliye vesairelerinde müstakildir. Federatif hükümetidir. Dikkat buyruldu ise ismine Rusya Sosyalist Federatif Hükümetidir. Yani federasyon halindedir. Umdesi sosyalisttir. Şekli hükümet de sosyalizm ile komünizmi birbirinden ayırınız. Onu ayrıca izah ederim. Müslümanlık âlemini arzedeğim. Meselâ müslüman komünistleri dinliyorsunuz. Bize komünistler azatlık vermiştir derler. Fakat sureti hususiyede emvale dokunduğu, hakkı mülkiyeti kaldırdığı ve kızıl ordu ile giden birtakım çapulcuların çapul yapmak, haklı haksız adam öldürmek ne için? Metalibi milliyemizi istihsal etmek daha doğrusu bir komünist ve halis komünist olacağız. Sizi ilk gördükleri vakitte umumî yerlerde davet-

(1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

lerde vesair yerlerde böyle söylerler. Fakat hususî mahallerine gittiğinizde karşınızda güzel müslüman nasyonalistini Türk ve müslüman görüyorsunuz. Binaenaleyh biz komünistliğe riayet edeceğiz. Biz komünistlerle beraber çalışacağız. Ancak komünist idaresi ilân olunduğu vakit pek çok fenalıklar olmuş, kesbi kuvvet etmek için, yani sureti umumiyede Rusya onlara azatlık verdiği için hiçbirinde fikir ihtilâli yok.

Fakat efradı aldığımızda onlar, ondan dolayı müteneffirdirler. Zaten buralarda iptidâî komünist idaresi ilân olunduğu vakit pek çok fenalıklar olmuş. Şüphesiz bizim vaktimiz bunların hepsinin tetkikine müsait değildir. Rus komünistlerinin çoğu denilebilir ki Rus değil Gürcü, Musevi ve Azerbaycan taraflarında Ermeni. Meselâ koca Hiyve memleketi merkezinin orada bir murahhası var. Bunlar oraya gittikleri vakit bir çok fenalıklar icra etmişler. Merkezdeki asıl inkilâbı haber aldıkça âdeta takbih ediyorlar ve Azerbaycan heyetinin bize dediğine ve Küçükhandan gelen heyetin nakline göre merkez gittikçe bu fenalıkların önünü almaya, fenalık yapanları çekip onların yerine o memleket ahalisinden intihap etmişler. Bizden behemahal alemdar adamlar istiyor. Hiyve bizden teşkilâtı askeriye yapacak zabıtlar istiyor. Efganistan bize; Ruslarla olan münasebatımızı ve siyaseti müstakbelemizi beraber tespit edelim, ne dersiniz, diyor. Resmî olarak, arzede biliyor muyum, böyle diyor. Sonra Buharalılarla uzun uzadıya görüştük. Sonra Tatarların da itimadı var. Fakat Azerbaycanın bugünkü rüesası; bizi Türkler kurtardı, yine Türkler boğazladı. Fakat yine Azerbaycan Türklerin uğruna kurban olmaya hazırdır. Yani tekrar ederim. Türkiye dediğim vakit yalnız Türkleri murat etmiyorum. Rica ederim. Çünkü aynı sözleri şimalî Kafkasyalılar da söylüyor. Meselâ İranın şimalinde Türkmenler var, Moskovaya gelmişlerdi. Bizi muhterem, mukaddes yerlerden gelmiş adamlar suretinde telâkki ediyorlardı. Binaenaleyh insan oraya gittiği vakitte burada bütün hücumlara maruz kalmaktan mütevellit yeis zail oluyor. İnsan kendi kendine diyor. Ben bu milletin en bedbaht nesline mensubum. Fakat benim evlâdıma şarkta pek büyük istikbal var. Bu kendi hissiyatımdır. Belki yanlışım. Hikâye kabilinden arz ediyorum. Belki bunu millet kürsüsünde suiistimal ediyorum. Bir mübahese siyasiye, millet hakkında bir karar ittihaz edilmek üzere arz ediyorum.

BİR MEBUS B. — Efendim, Kâşgır murahhasları yok mudur?

YUSUF KEMAL B. (Devamla) — Efendim, Kâşgır yoktur.

Azerbaycan Millet Meclisi Azerbaycanı Rus komünistlerine teslim ettiği vakit sormuş Meclisin hali içtimanda ... Meclisten tevdiî umur veya terki iktidar etmesini istemişler ve demişler ki; buraya gelecek bolşevikler Türkiyeye geçip Türklere hizmet edecek değil mi? Ve bu işin içerisinde gelen kuvvetler Türkiyeye gidecekler değil mi? Azerbaycana girmişler ve arzettiğim o komünist idaresinin başına tabii fena adamlar geçirmişler, suiistimal edilmiş. Gence vak'ası, ki en feci fenalıkları tevliit eden bir vak'adır. Daha doğrusu bugünkü Gence vak'ası Ermenilerin dolabı, başka bir şey değildir. Yani Nuri Paşanın çocukluğu - hiyaneti değil). Fakat bu fenalıklar olmayacakmış. Azerbaycanda bize karşı gayet derin bir muhabbet var. Onu benden evvel görmüşler, çünkü ben işittim. Başvekil makamında olan (Hasan Kaziski) Moskovaya gelmiş idi. Onunla görüştüm, âdeta bizim gibi, yani bizim milletin mukadderatına bizden ziyade alâkadar oluyorlar. Sizde kalsın veyahut müstakil olsun. Fakat sizde kalırsa bize daha muvafık olur. Bunu bir milletin mukadderatını elinde bulunduran bir adam söylüyor. Bu sözler resmî olmayan bazı yerlerde meselâ güzel bir teşbih yapılıyor. Meselâ; Türkiye köktür. Burada bulunan onun dallarıdır diyorlar. Vakıta biz münasebatı siyasiyemizde bu cihetleri düşünmedik. Biz emperyalist fikirleriyle hiç hareket etmedik. Yalnız benim için atan bir kalp görürsem elbette ve elbette benim kalbim de onun için atar. Yani oradaki müslümanların münasebatı bu... Ve bizim hakkımızda büyük büyük şeyler besliyorlar. (Oralarda komünizm) (1) cereyanı var. Komünizm nedir? Komünizm malûmu âliniz iktisadî bir şey. Komünist muamelâtının lâyikile idaresi için, sovyetist idare sırf halkın teşkilâtı üzerine müesses bir idaredir. Yalnız bizden bir farkı var. O da; orada müntahip ve müntahap amele ve köylüdür. Yani insan oğlunun mesaisinden istifade eden - onların tabirini kullanıyorum. Azerbaycanlıların lisanı ile söylüyorum - insan oğlunun sırtından geçinen burjuvazi diyorlar. Onlar müntahip ve müntahap olamıyorlar. İntihap için daire, arazi üzerine değildir. Vakıta arazi esas, fakat asıl millet... Yani işçi ve köylü olarak intihap edilmiş. Keza idaresi, liva idaresi, vilâyet idaresi teşekkül ediyor. Burada ahâlinin intihap ettiği heyetler idare ediyor. Moskovada kongre senede iki defa toplanıyor. Kongre bütün şubâtı idareyi, bütün devlet idaresini murakabe eden kongre... Fakat bu kongre teşri kuv-

(1) *Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver*

vetini haiz. Yalnız teşri ve icra kuvvetini haiz olan kongrenin tefrik ettiği iki yüz kişilik merkez icra komitesi var. O merkez icra komitesi de senede iki defa kongreye hesap vermeye mecbur. İki yüz kişilik merkez icra komitesinin bir reisi var, bir divan riyaleti var. Reisi Reisicumhur Kalinin isminde bir adam. Sonra merkez icra komitesinin millet komiserlerini ayırıyor. O komiserlerin reisi de hükümet reisi (Lennin). Teşkilâtı hükümet bundan ibaret. Soviyetisk bir tarzda devleti idare eder. Sonra hakkı mülkiyetin reifi, yani hakkı mülkiyetin külliye inkârı, amelin sermayeye galebesi, sermayedarların - onların tabirince - sermayedarların halkı soymasına meydan vermeyecek. Bu esasın, bu aslın tahakkuku olan bütün vesaiti istihsalin cemiyetleştirilmesi... Sosyalilâsyon bizim tabirimizce beytülmalindir. Arzedebiliyor muyum? Vesaiti istihsal beytülmalindir. Arazi vasıtai istihsaldir, para vasıtai istihsaldir. Sonra bütün fabrika vesaire beytülmalindir. Bunda herkes çalışır, diyorlar. Çalışmaya ekmek yoktur ve çalışan çalıştığı kadar yer. Ticareti (kaldırıyorlar. Çünkü, onlara göre) (2) ticarete tüccarın yaptığı şey gayrin yaptığından istifadedir. Onun için ticaret de memnudur, deyip kaldırıyorlar. Ticaret millileştirilmesi hususu ticaretin bütün millet tarafından yapılması, sonra arazinin millileştirilmesi, büyük sermayenin millileştirilmesi, ticareti hariciyenin yine millet tarafından yapılması, dahilde millet tarafından cemi, bütün tevziatın devlet tarafından yapılması. Bugün Rusyada ona mukabil ihtiyacatının tevhidinde yine devlet tarafından yapılmıştır.

(1) *Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver*

Kapalı sovyet depoları var. Mağazaları var. İaşe Komiserinin verdiği vesikalarla o mağazaya gidersiniz. Pek ucuz bir surette ihtiyacınızı temin edersiniz. Bu para ile oluyor. Fakat paranın kıymeti o kadar düşmüş ki bir arabacı götürmek için en aşağı üç ruble alıyor. Bazı yerlerde bin, bazı yerlerde dört bin, bazı yerlerde hatır için dört bin rubleye bizim kâğıdımızı alıyorlar. Rusya komünist olmakla beraber, diğer devletlerle olan münasebatında kapitalist ve emperyalistlere mukabele ve müdafaa ile müstevli devletlere karşı olan müdafaaı ayırmaya başladı. Bunu Enternasyonal da kabul etti. Yani bir millet kapitalist olsa, orada komünizm de ilân edilmese burjuva demektir. O millet nasyonalist de olsa onunla beraber çalışmak esasını kabul etmişlerdir. Sonra; son zamanlarda gerek bizim tarafımızdan ve gerek müslümanlar rüesası tarafından gerek sair bazı kimseler tarafından kendilerine sarahaten anlatıldı. Eğer siz müslüman âlemi ile beraber çalışmak isterseniz müslüman âleminin komünistliği kendilerinin şeraiti dairesinde olursa... Meselâ İranda Küçükhan evvelce bunlarla beraber çalışıyor idi. Sonra Küçükhan demiş, ben her vakit sizi müdafaa edeceğim. Emperyalistlere karşı sizinle beraber çalışıp müdafaa edeceğim, tecavüz edeceğim. Yalnız benim komünistliğim şeriatın çizdiği dairede olursa demiş.

Hulâsa edilecek olursa memleketimizin ahvali tarihiyesi, ahvali coğrafiyesi, mazimiz sonra maruz kaldığımız hücumların heyeti umumiyesi gözönüne getirilecek olursa, gayet kavi bir set yapılmazsa, emperyalist âlemi bizimle birleşir, bizi tamamiyle ellerinde âlet ederler. Bu kabil olmadığı takdirde o cereyanı düşünmek lâzım gelir. Şimdilik maruzatım bu kadardır. (*Yarıma sadaları*) Gayrin hakkına taallük eden Rusların olsun, başka devletlerin olsun, bunu cümleminizin yegân yegân takdirine bırakıyorum.

